

SIGITAS NARBUTAS
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Pranciškus Skorina, *Mažoji kelionių knygelė* ir mes¹

Ėjo 27-ieji karo su Maskva metai. Mat pasinaudojęs palankia politine padėtimi, dar 1492-aisiais Maskvos kunigaikštis Ivanas III užpuolė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. Vėliau agresiją tęsė jo sūnus, Ivano Žiauriojo tėvas Vasilijus III. Karas baigėsi tik šiam mirus 1537 metais sudarytomis paliaubomis – jis tęsėsi ilgus 45-erius metus.

Tuo metu Prahoje palinkęs prie piupitro Pranciškus Skorina rašė garsiąją pratarinę *Rusėniškajai Biblijai*, ragindamas tėvynainius rusėnus stiprinti tikėjimą, mokytis ir šviestis. Tam geriausiai tinkąs Šventasis Raštas, nes „Šioje knygoje pažįstama visos įmanomos išminties pradžia ir pabaiga – visagalis Dievas. Šioje knygoje surašyti visi įstatymai ir visos teisės – jais vadovautis žemėje privalo žmonės. Šioje knygoje rasi rasite visus dvasios ir kūno vaistus. Čiagi mes randame dorinį filosofijos pamokymą, kaip mylėti Dievą savo naudai, o artimą – Dievo. Čiagi išdėstyta kiekvienos žmonių bendruomenės ir kiekvieno miesto byla, kaip tikėjimu, meilės ryšiais bei sutarimu didinamas visuomeninis gėris. Čiagi pakankamai išdėstyti visi septyni laisvieji menai. Jei nori išmanyti gramatiką, arba, rusėniškai tariant, raštą, kaip jis moko gerai skaityti ir kalbėti, ją rasi visoje Biblijoje, Psalmeyne – skaityk juos. Jeigu nori suprasti logiką, kuri moko tinkamai atskirti teisybę nuo neteisybės, skaityk švento Jobo knygą ar švento apaštalo Pauliaus laiškus. Jeigu sugalvojai išmanyti retoriką, tai yra iškalbos meną, skaityk Saliamono knygas. Tai – trys žodžio menai. Jeigu užsigeisi pasimokyti muzikos, tai yra giedojimo, visoje knygoje rasi apšiai eilių bei šventų giesmių. Jei panorėsi mokėti aritmetiką, kaip ji trumpai, bet teisingai moko skaičiuoti, dažniau paskaityk ketvirtą Mozės knygą. Jei norėsi prieš akis turėti geometriją, arba rusėniškai žemės matavimą, skaityk Jozuės knygą. Jeigu – astronomiją, arba žvaigždžių mokslą, – tai šios knygos pradžioje rasi apie saulės, mėnulio ir žvaigždžių sukūrimą; Jozuės knygoje – kaip saulė visą dieną laikėsi vienoje vietoje; Karalių knygoje – kaip saulė per kelias pėdas grįžo atgal; šventojame Evangelijoje rasi ir apie naują žvaigždę, patekėjusią mūsų išganytojo Jėzaus Kristaus gimimo valandą.“² Skorina pirmasis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje ir vienas iš pirmųjų šioje Europos dalyje, iš vakarų ribojamoje Elbės, iš rytų – Dniepro, iš šiaurės – Baltijos, o iš pietų – Juodosios jūros, šitaip įvertino Biblijos reikšmę, išskeldamas joje glūdinčias beribes žmogaus ir tautos religinio ir pasaulietinio ugdymo galias.

Ką mes šiandien žinome apie Pranciškų Skoriną? Ar anksčiau turėtumėm mūsų žinių apie jį kiek pagausėjo? Tikrai taip, šiek tiek pagausėjo! Per penkerius pastaruosius metus buvo nustatyta Skorinos gimimo data. Tai padarė pasaulyje žinomas baltistas ir slavistas Ilja Lemeškinas. Įdė-

1 2022 m. gegužės 10 d. Vilniaus rotušėje skaityto pranešimo tekstas.

2 Versta iš: Францыск Скарына, *Правдмовы і пасляслоўі* (Мінск: Выдавецтва «Навука і тэхніка», 1969), 62–63.

miai ištyręs *Rusėniškiosios Biblijos* vertėjo ir leidėjo portretą, jis nustatė, kad sekant Europos portretinės dailės tradicijomis, atvaizde nurodyta, kokio amžiaus buvo mokslingasis daktaras, kai 1517-aisiais pradėjo spausdinti Šventraščio knygas. Tuo metu jis turėjo 47-erius metus, vadinasi, gimti turėjo 1470-aisiais. Kiti biografijos duomenys nepasikeitė. Jums juos trumpai priminsiu, kad vėliau visagalio laiko mastu galėtume deramai įvertinti Skorinos nuopelnus.

Būsimasis spaudos Vilniuje ir Lietuvoje pradininkas gimė Polocke. Jo tėvas buvo turtin-gas odomis ir kailiais prekiaavęs stačiatikis pirklys Luka Skorina. Pranciškus turėjo vyresnį brolių Ivaną, po tėvo mirties perėmusį verslą. Nėra žinoma, kur Pranciškus išėjo pradžios mokslus. Spė-jama, kad katalikiškąją kultūrą jį sudominę bernardinai (jų vienuolynas Vilniuje buvo įkurtas 1468, Polocke – 1498 metais), o pradžios mokslus jis išėjęs Vilniuje. 1504–1506 m. Skorina studijavo Krokuvos universitete, kur įgijo laisvųjų menų bakalauro laipsnį. Nėra žinoma, kur tęsė studijas paskui, kur gavo magistro laipsnį ir kur įgijo medicinos žinių. Mat 1512 m. rugsėjo mėnesį jis Paduvos universitete eksternu išlaikė egzaminus ir gavo medicinos mokslų daktaro laipsnį. Vėliau jį regime Prahėje: 1517–1519 ar 1520 m. jis čia, pirkliai Severynui priklausiusioje spaustuvėje, išleido Senojo Testamento vertimą į bažnytinę slavų kalbą (žinomos 23 knygos). Apie 1520-uosius persikėlęs į Vilnių, čia tęsė leidėjo darbą. Apie 1522 m. išspausdino *Mažąją kelionių knygelę*, o 1525 m. – *Apaštalu darbų ir laiškus*. Šios knygos žymi spaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje pradžia. Po 1525 m. Skorina sukūrė šeimą – vedė Vilniaus tarėjo ir burmistro Jurgio Odverniko našlę Margaritą (mirė po 1530). Su ja sulaukė dviejų sūnų: Pranciškaus (Fran-tišeko) ir Simeono. 1523–1535 m. Skorina tarnavo Vilniaus vyskupui Jonui iš Lietuvos kuni-gaikščių – buvo jo asmeninis gydytojas ir sekretorius. Pakviestas Albrechto Brandenburgiečio, 1530 m. pradžioje jis lankėsi Karaliaučiuje, bet netrukus grįžo į Vilnių. Prūsijos kunigaikštis laišku kreipėsi į Vilniaus vaivadą ir didįjį kanclerį Albertą Goštautą, prašydamas gražinti gydy-toją žydą ir spaustuvininką, kuriuos Skorina išsivežęs į Lietuvą.

Šis grįžimas žymi nelaimės, kelerius metus išvien griuvusias ant Skorinos pečių. 1530 me-tais Vilnių nusiaubusio gaisro metu sudegė jo spaustuvė. Netrukus po to mirė žmona. 1532 m. už brolio Ivano skolas kreditoriai Pranciškų apskundė teismui, tad jam teko kurį laiką praleisti Poznanės kalėjime. Brolio sūnaus pastangomis karalius Žygimantas Senasis jį išteisino. Vis dėl-to palankaus valdovo nuosprendžio buvo per mažą vėl imtis knygų spausdinimo Vilniuje. Tuo metu miesto magistratą ir visą miestiečių bendruomenę krėtė dideli nesutarimai dėl verslų bei turtų. Spėju, kad gaisro nuostoliai ir vilniečių rietenos sugriovė paskutinę atramą, o būtent – turtingųjų Vilniaus piliečių palaikymą, kuris iki tol gaivino Skorinos veiklą. Tad pasiėmęs abu sūnus, Pranciškus išvyko į Prahą, kur 1535–1539 m. ėjo karaliaus Ferdinando I Habsburgo so-dininko pareigas. Apie Pranciškaus mirties laiką sprendžiame iš 1552 m. sausio 29 d. karaliaus rašto, išduoto jo sūnui Simeonui dėl Skorinos turto gražinimo paveldėtojui. Kitas jo sūnus Fran-tišekas žuvo 1541 m. Prahą nusiaubusio gaisro metu. 1593 m. Simeonas dar buvo gyvas.

Į Pranciškaus Skorinos leidinius žvelgiant iš penkių šimtmečių perspektyvos, pirmiausia matyti viena jų ypatybė. Kartu su kitais vienalaikiais reiškiniiais, darbais ir įvykiais jie ženklina ypatingą – augančią – valstybės ir visuomenės kūrybinių galių raišką laikotarpiu maždaug nuo 1510 iki 1530 metų. Tuo metu Žygimantas Senasis ryžtingai modernizavo krašto ūkį. Rūpin-damasis pastovesnėmis įplaukomis į Kunigaikštijos išdą, jis sutvarkė kunigaikščio dvarų pajamas (1514 ir 1529 m. Aukštaitijos dvarų nuostatai), natūrinę feodalinę rentą pakeitė pinigine (1527 ir 1529 m. Žemaitijos ūkiniai nuostatai), 1528 m. surašydino bajorus ir privačius dvarus, jiems tolygiai paskirstė mokesčius bei karo prievoles. Dar ženklėsių pėdsakų jis paliko įstatymda-vystės srityje: 1506, 1522 ir 1529 m. savo privilegijomis valdovas įsipareigojo įstatymus priiminė-ti sutinkant Ponų Tarybai, o 1529 m. patvirtino I Lietuvos Statutą. Tai – itin pažangus tiems lai-kams, Lietuvos valstybingumą tvirtinęs ir gyventojus etnopolitinėn bendrijon jungęs dokumen-

tas. Dariaus Kuolio vertinimu, „Statutas – krikščioniška teisė – kėlė žmonių teisinės lygybės idėją ir darė visus LDK gyventojus pavaldžius vienam teisynei, jungė juos į vieną krikščionišką tautą. Tai buvo ne uždaros feodalų klasės kodeksas, bet visos visuomenės – tiesa, luominės ir nelygiateisės – teisynas. Daug Statuto nuostatų turėjo visuotinį pobūdį, apėmė visus luomus. Teigta piliečių – bajorijos ir pasiturinčių miestiečių – lygybė teismuose, valstiečiams pripažinta teisė dalyvauti teismų procesuose.“³

Prie valstybės ir visuomenės konfesinio brendimo ilgainiui prisidėjo pirmieji žingsniai, žengti stebuklais tada ėmusio garsėti karaliaičio Kazimiero kanonizavimo kryptimi. Šiuo reikalu dar 1516 m. Vilniaus vyskupas Albertas Radvila į popiežių kreipėsi laišku, o kiek vėliau – ir žodžiu, kai su karaliaus pasiuntinybe apsilankė Romoje. Veikiai į Lenkiją ir Lietuvą buvo pasiųstas specialus popiežiaus legatas, Gvardialfjeros vyskupas Zacharijus Ferreris, turėjęs surinkti ir paruošti tolesnei proceso eigai būtiną medžiagą. Popiežiaus 1519 m. lapkričio 1 d. instrukcijoje, be kitų dalykų, buvo nurodyta ištirti palamintojo Kazimiero gyvenimą ir jo užtarimu po mirties įvykusius stebuklus. 1520 m. pradžioje Ferreris atvyko į Lenkiją, o antroje tų metų pusėje apsilankė Lietuvoje, Vilniuje, kur „sėkmingai užbaigė (1520 m. lapkričio 15 d.) informacinį procesą, reikalingą karaliaičio Kazimiero kanonizacijai“⁴. Surinktos medžiagos pagrindu jis tuomet lotyniškai parašė, o kitais metais Krokuvoje išleido pirmąjį šv. Kazimiero gyvenimo aprašymą – *Palaimintojo išpažinėjo Kazimiero gyvenimą*⁵.

Tokiomis aplinkybėmis tuo metu Vilniuje pasirodžiusi *Mažoji kelionių knygelė* žymi dar vieną viršukalnę, iškilusią konfesinių ir kultūrinių permainų lauke. Reikia pasakyti, kad į ją ir kitus Skorinos leidinius: *Rusėniškąją Bibliją* bei *Apaštalų laiškus ir darbus*, privalu žiūrėti kaip į vieną nedalomą visumą. Mat visų Skorinos knygų pagrindą sudaro viso Šventojo Rašto: Senojo ir Naujojo Testamentų, paskelbimas bažnytine slavų kalba.

Pirmoji iš jų – *Rusėniškoji Biblija* – yra daug kuo ypatinga, unikali. Ryškiuose Šventraščio saulės spinduliuose ne visi jos bruožai pastebimi iš karto. Vienas iš tokių yra netarpiškas, intymus ir asmenišką spausdintų Biblijos tekstų santykis su skaitytoju. Kaip ir anksčiau, rankraštinių kodeksų laikais, taip ir andai *Rusėniškosios Biblijos* knygos kartu su rankraštiniais Šventraščio tekstais buvo laikomos ant altoriaus ir nuo jo skaitomos. Tačiau nemažu tiražu išspausdintų knygų pavidalas Šventraščiui leido patekti ne tik į bažnyčias, bet ir į pasauliečių namus. Taigi, be būties sakralioje aplinkoje, Skorina Šventraščiui suteikė dar ir galimybę gyvuoti pasaulietinėje terpėje.

Šią spausdintinių knygų ypatybę ypač išryškino jau minėtas leidinys, žymintis spaudos Vilniuje ir Lietuvoje pradžią, o būtent *Mažoji kelionių knygelė*. Ją sudaro Psalmynas su Valandynu (*Часослов*) ir keliais giedamosios liturginės poezijos priedais: aštuoniais akatistais (tai giesmės, kurios giedamos ir klausomos stovint), aštuoniais kanonais, Heksameronu (*Шестоднев*), Atgailos kanonu (*Канон покаяльный*) ir Bažnyčios susirinkimo seka (*Последование церковного собрания*). Kai kurie specialistai 22 šios knygos dalis laiko atskirais leidiniais, nors Skorina juos laikė vienu leidiniu, nes pabaigos žodyje juos apibendrindamas, pavadino *Mažąja kelionių knygele*. Jos išleidimo metai nurodomi pagal knygoje esančią Paschaliją: čia surašytos Velykų datos nuo 1523 metų (vadinasi, knyga turėjo būti išspausdinta anksčiau – apie 1522-uosius). Horologijaus pabaigos žodyje nurodyta išleidimo vieta: didžiai šlovingame Vilniaus mieste (*у великославном мѣсте Виленском*).

3 Darius Kuolys, *Res Lituana: Kunigaikštystės bendrija*, kn. 1, *Respublikos steigimas* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009), 142.

4 Mintautas Čiurinskas, „Įvadas“, in *Ankstyvieji šv. Kazimiero „gyvenimai“* (Vilnius: Aidai, 2004), 11.

5 Zacharias Ferreri, *Vita beati Casimiri Confessoris ...* [Cracoviae: typis Joannis Haller, post 7 IV 1521].

Kitas leidinys – *Apaštalų darbai ir laišakai* – perteikia tradicinį liturginį tekstą bažnytine slavų kalba. Jį lydi Skorinos pratarmės, aiškinančios šią Naujojo Testamento dalį. Knygoje aiškiai nurodyta leidimo data ir vieta (*лѣта по нароженіи нашего спасителя Исуа Христа, сына божія, тысяцнаго пятьсотаго и двадесеть пятого, мѣсеца марта, при держаніи наласкавшего господаря Жыкымонта Казіміровича... во славном мѣсте Виленском*). Svarbu dar ir tai, kad vieno šios knygos varianto viename išlikusiam egzemplioriuje Skorina rašo, jog yra išvertęs visas Biblijos knygas (mūsų dienas pasiekė ne visos).

Kaip nurodo kitas pasaulyje žinomas slavistas Sergejus Temčinas, abu Vilniaus leidiniai skirti visuomenei šviesti ir tikėjimo tiesų mokyti paprastus žmones. Mat svarbiausią jų dalį sudaro Psalmynas, Horologijus, Apaštalų darbai ir laišakai – tos knygos, kurios stačiatikių tradiciškai naudotos pradiniams rašto įgūdžiams lavinti: nuo jų skaitymo prasidėdavo raštingumo mokymas. Čia būtina pridėti ir kitą, ne mažiau svarbų dalyką – jos naudotos taip pat dvasiniam: religiniam ir etiniam, asmens ugdymui.

Skorinos knygų reikšmė – didžiulė. Pirmiausia jos stiprina ir tvirtina Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos būtį, pagrįstą stipria kultūrine jos piliečių tapatybe. Skorinos knygos tai darė kartu su kitomis reikšmingomis permainingomis valstybėje – ūkio, teisės ir kitomis inovacijomis. Be to, garsiojo polockiečio Prahoje ir Vilniuje išleistas knygos leidžia patikslinti daugelio kultūros istorikų tvirtinimą apie išimtinį lenkų, pirmiausia Krokuvos universiteto absolventų, indėlį modernizuojant Lietuvą XV–XVI a. sąvartoje ir vėliau. Be abejo, jis yra nepaprastai svarbus. Tačiau Skorinos gyvenimas ir darbai rodo ir kitus kultūrų sąveikos polinkius. Kultūros naujovės tuo metu į Lietuvą plaukė ir iš Krokuvos, ir iš Paduvos bei Sienos, ir iš Karaliaučiaus bei Vitenbergo, ir iš Vienos bei Prahos. Pastaroji aplinkybė verta įdėmesnio vertinimo ir tolesnių tyrimų. Nuo Vytauto brolio Butauto (mirė 1380-05-07) laikų Praha buvo tas židinys, kuriame radosi baltiška Viduramžių raštija. Skorina joje pratęsė rašymo bažnytine slavų ir rusėnų kalbomis tradiciją ir įgyvendino naują – spausdinimo kirilininiais rašmenimis – galimybę. 1522 ir 1525 m. tai buvo pakartota Vilniuje. Tad netenka stebėtis, kad būtent čia, senojoje Lietuvos sostinėje, tuo metu buvo įgyvendinta ir galimybė rašyti lietuviškai. Veikia atėjo 1547-ieji, kai Lietuva, jau turėjusi spausdinimo lotynų ir slavų kalbomis įgūdžių, spausdinto žodžio repertuarą papildė dar ir lietuviškais tekstais. Po šešerių metų (1553) prasidėjo LDK lenkiškos spaudos istorija. Ir tai nebuvo pabaiga...

Istorija kartojasi. 550-ąsias Skorinos gimimo ir 500-ąsias spaudos pradžią žyminčios *Mažosios kelionių knygelės* pasirodymo metines minime, Kremliaus kariuomenei aštuntus metus niokojant šventą Ukrainos žemę. Nuo to paties agresoriaus šiandien kenčia ir mūsų brolių ir sesių baltarusių tėvynė. Ką tokiomis aplinkybėmis galime padaryti mes, lietuviai, mes, baltarusiai, ir mes, ukrainiečiai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos palikuonys? Pirmas į galvą atėjęs siūlymas būtų toks: sekime Skorinos pavyzdžiu ir patys atlikime tokius darbus, kurie tolesniems šimtmečiams nepaliaujamai liudytų ir garsiai skelbtų, jog gyvoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūros tradicija tebėra svarbi pasauliui. Todėl kol okupantai savo gniaužtuose dusins Mariupolį ir Chersoną, kol jų kaustyti batai mindys Gomelį ir Pinską, tegul čia, Vilniuje, skamba: *Жыве, Беларусь! Слава Україні!*